

2012:03

Kulturhistorisk värdering

- Återlämnade gravvårdar i Kvistofta församling

Dokumentation, 2012

Kerstin Börjesson

Regionmuseet
Kristianstad
Landsantikvarien i Skåne

Rapport 2012:03

Kulturhistorisk värdering

- Återlämnade gravvårdar i Kvistofta församling

Dokumentation, 2012
Kvistofta kyrkogård, 1282
Helsingborg
Skåne län

Kerstin Börjesson

Regionmuseet Kristianstad Landsantikvarien i Skåne

Kristianstad
Box 134, Stora Torg
291 22 Kristianstad
Tel 044 – 13 58 00 vx, Fax 044 – 21 49 02

Lund
Box 153, St Larsomr. Byggnad 10
221 00 Lund
Tel 046 – 15 97 80 vx, Fax 046 – 15 80 39

www.regionmuseet.se

© 2012 Regionmuseet Kristianstad / Landsantikvarien i Skåne
Rapport 2012:03

Omslagsfoto: Kvistofta kyrkogård.
Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, Gävle. Dnr 507-99-502.

Kulturhistorisk värdering – återlämnade gravvårdar i Kvistofta församling

Innehåll

Inledning.....	5
Metod och urval	5
Områdets karaktär.....	6
Bårslövs kyrkogård.....	7
Gravvårdar	7
Fjärestads kyrkogård	9
Gravvårdar	9
Glumslövs kyrkogård.....	11
Gravvårdar	11
Kvistofta kyrkogård	13
Gravvårdar	14
Gamla kyrkogården.....	14
Nya kyrkogården.....	15
Kulturhistorisk värdering	16
Värdebeskrivning av gravplatser/gravvårdar.....	16
Kriterier för bedömning av gravplatser/gravvårdar.....	17
Gravstenarna på Bårslövs kyrkogård.....	17
Dokumentvärden	17
Upplevelsevärden	17
Gravstenarna på Fjärestads kyrkogård	17
Dokumentvärden	17
Upplevelsevärden	17
Gravstenarna på Glumslövs kyrkogård.....	18
Dokumentvärden	18
Upplevelsevärden	18
Gravstenarna på Kvistofta Begravningsplats	18
Dokumentvärden	18
Upplevelsevärden	19
Riktlinjer för skötsel och underhåll.....	20
Återbruk av gravstenar	20
Lagning och ytbearbetning av gravvårdar och omgärdningar av sten	20
Lagning och ytbehandling av gravvårdar och omgärdningar av järn	22

Bilaga 1-4 gravvårdsdokumentation

Karta över Skåne med Helsingborgs kommun markerad.

Karta över Helsingborg med det ungefärliga läget för kyrkorna markerat med pilar.

Inledning

Regionmuseet fick under 2011 i uppdrag av kyrkogårdsförvaltningen i Kvistofta göra en kulturbeskydd av återlämnade gravstenar på kyrkogårdarna till Kvistofta, Bårslövs, Glumslövs och Fjärestads kyrkor som tillhör församlingen. Uppdraget har utförts under februari-mars 2012.

Enligt kulturminneslagen 4 kap 11 § ska begravningsplatser vårdas och underhållas så att deras kulturbeskydd värde inte minskas eller förvanskas. För att kyrkogårdens kulturbeskydd värde inte ska minska ska dess gestalt, struktur och innehåll bevaras. Även den spegling av samhällsstrukturen som kan avläsas i gravanordningarna ska bevaras. Syftet med denna dokumentation är att definiera de värden som är förenade med de aktuella gravvårdarna. Målsättningen är att de gravvårdar som tas upp i bilagan för kulturbeskydd värdefulla gravvårdar ska bevaras och vårdas på kyrkogården så att deras värden inte minskar.

Metod och urval

Vid urvalsarbetet har församlingens gravvårdsregister använts samt dokumentation av gravvårdarna på plats. Dokumentationen av gravstenarna på respektive kyrkogård gäller endast de gravstenar som är återlämnade. Övriga gravstenar har inte beaktats i denna dokumentation eller det sammanhang som gravvårdarna ingår i såsom gravplatsen eller kyrkogårdens struktur. Vård- och underhållsplaner för kyrkogårdarna saknas och därmed ett bra underlag för en helhetsbedömning av gravvårdarna. Dokumentation av gravvårdarna Kvistofta församlings kyrkogårdar har tidigare utförts av Helsingborgs släktforskar- och bygdeförening. Vid den kulturbeskydd värdebedömningen har Unnerbäckes värdebedömningsmodell använts.

Områdets karaktär

Kyrkorna i Kvistofta församling ligger sydväst om Helsingborg i kustnära öppen, kuperad odlingsbygd. Bårslöv, och Fjärestads kyrkor ligger på den öppna högslätten norr om Råån som har sitt utlopp i fiskeläget Råå. Kvistofta ligger söder om ån i dess dalgång medan Glumslöv ligger högt uppe på den höjdrygg som utmärker Helsingborgskusten och vid Glumslöv sänker sig ned mot havet i branta avsatser.

Råån och närheten till havet och kustens slätterängar har gett goda förutsättningar för transport, jakt, fiske och boskapsskötsel redan under stenålder. Under järnåldern uppstod fasta bosättningar av jordbrukande bönder i området. Lantbruket har varit huvudnäringen i bygden, med särskilt goda förutsättningar för boskapsskötsel. Även sjöfart och fiske har spelat en stor roll i bygdens historia. Från 1700-talet och framåt har det periodvis brutits stenkol i området. Landskapet är uppbyggt av moränlera som bland annat har lämpat sig för tegel- och keramisk verksamhet. I slutet av 1800-talet bildades betydelsefulla industrier såsom Vallåkra stenkärlsfabrik i Kvistofta socken och i Glumslöv fanns flera tegelbruk. Nya samhällen växte också upp kring järnvägen i Gantofta och Vallåkra (Kvistofta socken). I Gantofta startade en keramikfabrik under 1940-talet. Så småningom har Vallåkra, Rydebäck och Gantofta utvecklats till förorter till Helsingborg med villabebyggelse. Bland större egendomar i området kan nämnas Örenäs och Örenäs slott från 1700-talet. I Fjärestads socken var Fjärestatorp en av de större egendomarna som tillkom efter enskiftet 1809. I Kvistofta fanns Rydebäck och Vallåkra gård.

Bårslövs kyrkogård

Kyrkogården omger kyrkan på alla dess sidor med en senare utvidgad del söder om de äldsta delarna. Den gamla kyrkogården består av tre gravkvarter A-C. Söder om den gamla kyrkogårdsmuren finns en urngravlund och ett större gravkvarter med 136 kistgravplatser. Inom nya kyrkogårdsdelen har en minneslund anlagts, söder om ett bårhus vid gamla kyrkogårdens sydvästra hörn.

Del av kvarter A öster om Bårslövs kyrka.

Gravvårdar

Återlämnade gravvårdar på kyrkogården är 42 stycken och står på gamla kyrkogården. Tre av gravvårdarna är äldre än 1880. Sex av gravvårdarna är från 1900-talets första två decennier men ett fåtal odaterade gravvårdar bör vara från sekelskiftet 1900 eller 1800-talets sista del. Nio gravvårdar är från 1940-1959 och lika många är senare. Flertalet gravstenar är tillverkade av slipad och polerad diabas eller svart granit. Den första gruppen gravvårdar representeras av kofferdikaptenen Johan Hjorts gravvård, en huggen bautastens liknande vård av granit med slipad inskriftstavla, och bokhållaren Olof Ohlsson gravvård från 1800-talets mitt, av sandsten med huggen murgrönsranka i relief. En tidstypisk gravvård är också nr A-268 av sandsten med infälld inskriftstavla och krönkors av

marmor. Flera exempel på rikt dekorerade gravvårdar från 1900-talets första decennier finns. Dekoren är slipad mot den polerade diabasen och består av blomsterurnor, lagerkrans, stjärnor eller kors som ofta täcker hela stenen bortsett från inskriftsytan. En del stenar är konturhuggna i typiska former med akroterieliknande utsprång i ovankant. Enklare gravvårdar är rundbågsformade och med enbart en inskrift på stenen. En mindre vanlig form är gravvård A-25 huggen i granit i form av ett keltiskt kors. Från slutet av 1800-talet finns ett monumentalt gravkors och en vård i form av en avbruten kolonn.

Senare gravvårdar är övervägande bredare än de är höga men många knyter an till äldre former och har en mer lodrät form vilket är mindre vanligt för senare gravvårdar. Titlarna talar sitt tydliga språk om den viktigaste näringen för bygden som lantbrukare och ett par kvarnägare finns också representerade. Järnvägen sysselsatte många under den tid när järnvägsarbetet inte var automatiserat och en banvakt finns begravd på kyrkogården. Kofferdikaptenen är representativ för sjöfartens betydelse i området.

Fjärestads kyrkogård

Fjärestads kyrka har medeltida ursprung men idag finns endast det medeltida tornet kvar av den gamla kyrkan. Ett nytt långhus ersatte det medeltida långhuset och koret under 1800-talets slut.

Kyrkogården omger kyrkan på alla sidor och väster om kyrkan på andra sidan om en bäck finns en senare kyrkogårdsdel med ett gravkapell, urngravlund och 80 kistgravplatser. Kyrkogårdens gamla del är indelad i kvarter A-D.

Gamla delen av Fjärestads kyrkogård sedd mot väster, sydväst om tornet. Väster en bäck finns den nya kyrkogården.

Gravvårdar

De återlämnade gravvårdarna består av 18 gravstenar från 1800-talets slut till 1970-tal. Fem gravvårdar är från 1800-talets två sista decennier och fyra gravvårdar är senare än 1940 medan resten är jämnt fördelade över 1900-1939. Bland titlarna förekommer trädgårdsmästare, handlanden(2), lantbrukare (4). Två av gravvårdarna utgör familjegravar och saknar titel. Stenarna är övervägande av diabas och ett par är av ljus granit samt en av röd granit eller gnejs. De äldre vårdarna är av lodrät typ, höga och smala, medan de senare stenarna har låg och bred form från 1930-talet och framåt. Ingen av gravstenarna utmärker sig som särskilt unik vad gäller form eller inskrift. Gravplats 162-163 är dock en mycket

fin gravvård i form av en hög och tunn sten av övedskalksten utförd i en stil som knyter an till 1800-talets tunna kalkstenshällar i klassicerande stil. Dekoren är enkel i form av en strålsol i ovankant och ett inhugget kors över inskriften. Övriga gravvårdar är tidstypiska men relativt enkla och inte av monumental karaktär.

Glumslövs kyrkogård

Glumslövs kyrkas äldsta delar byggdes i slutet av 1100-talet. Under medeltiden tillkom ett västtorn och vapenhus i söder.

Den äldsta delen av kyrkogården omger kyrkan och dess norra del bör ha tillkommit senare. Norra delen och gamla kyrkogården har tillsammans 377 gravplatser. En ny kyrkogårdsdelen finns söder om gamla kyrkogården. Under 2010 anlades en askgravlund inom den nya kyrkogården med plats för 600 askor.

Gravvårdar

Antalet återlämnade gravvårdar består av 42 stycken spritt över hela gamla och norra delen. Gravvårdarnas ålder sträcker sig från 1800-talets slut till 1970-talet med tyngdpunkt på 1940-tal – 1970-tal. Från 1800-talets slut och 1900-talets första decennium finns ett 10-tal stenar och ungefär lika många är från 1920-1930-talets slut. Vanligaste gravvårdsmaterialet är diabas och ungefär lika många är av röd eller grå granit. Röd granit är framför allt vanligt bland de senare gravstenarna. De äldsta gravvårdarna från 1800-talets slut till omkring 1920-tal är övervägande höga och smala nästintill pelarformade med brutna eller pyramidformade toppar utförda av diabas. Höga socklar hjälper till att skapa höjden på stenarna. Mindre vanlig är nummer vården 6-10 över Per Persson. Gravvården av

diabas är uppbyggd av olika arkitektoniska element i nystilsarkitektur i en tydlig höjdsträvan som kröns av ett kors som på ett kyrktorn.

De äldre gravvårdarna skiljer sig markant från de senare, låga och breda gravvårdarna, som dominerar från omkring 1900-talets mitt. Vården över skepparen Ola Hansson och hans hustru Christina kan vara ett tidigt exempel på en låg och bred gravvård utförd i slipad och polerad diabas med en enkel dekor i form av en tempelgavel flankerat av två kors. Från tiden kring 1920-1930-talet finns flera vårdar huggna av ljus granit med kraftiga monumentala former ofta med inslag av klassicerande element. 8-8a, samt 11-47 är exempel på denna vårdtyp. Bland de horisontella vårdarna är annars helt horisontella ovankanter vanliga liksom trappstegsformade svagt rundade ovankanter.

Gravvårdarnas titlar kan nog sägas utgöra ett genomsnitt av bygdens invånare från det sena 1800-talet. Här finns skepparen, kustroddaren, tegelbrännaren, murare, åkare, byggmästare, smed och kvarnbyggare, samt naturligtvis lantbrukare. Gravvårdar som saknar titlar tillhör 1900-talets andra hälft. Tre gravstenar markerar familjegravar.

Mittgången på Kvistofta kyrkogård kantas av flera höga gravstenar med monumental prägel. Kvistofta kyrkogård.

Kvistofta kyrkogård

Kvistofta kyrkogård ligger mitt inne i Kvistofta by och har medeltida anor. Kyrkan som står på kyrkogården byggdes under 1100-1200-talet och bestod ursprungligen av långhus och ett mot öster rakt avslutat kor. På 1400-talet byggdes ett torn i väster och under 1700-talet byggdes kyrkan till med korsarmar i norr och söder.

Kyrkogården består av ett långsmalt område norr och söder om kyrkan vars äldsta delar bör utgöra ett mindre område närmast kring kyrkan. Kyrkogården har utvidgats mot söder och senare mot norr, benämnd den nya kyrkogården. Så sent som 2008 utvidgades kyrkogården med en urngravlund öster om nya kyrkogården. Den senaste utvidgningen gjordes inom prästgårdstomten, gård nr 15 enligt kartmaterial från 1761.

Den gamla kyrkogården är indelad i elva gravkvarter och den nya i 17 gravkvarter. Östra kyrkogården (den senaste delen) består av sex gravkvarter för urngravar.

Nya kyrkogården har många breda gravplatser ordnade i rader mellan häckar och gravstenarna och växtligheten är låg. De låga och breda gravvårdarna dominerar denna del.

Gravvårdar

Gamla kyrkogården

Bland återlämnade gravvårdar på Kvistofta gamla kyrkogård (59 st.) finns ett par som är från mitten på 1800-talet och en är från dess första hälft. Nio tillhör 1800-talets två sista decennier och tolv 1900-talets två första decennier. Från 1920-talet finns sex gravvårdar, 1930-talet nio och 1940-1959 tolv gravvårdar. Övriga åtta är från 1960-talet och senare. Från mitten på 1900-talet och framåt har gravvårdarna låga och horisontella former till skillnad från äldre gravvårdar som är högre än bredden. Omkring 40 av gravvårdarna är utförda av diabas eller mörk granit. Mindre vanliga material är marmor (4 st.) och sandsten (3 st.) och kalksten (2 st.). Många av gravstenarna kan betecknas som typiska för sin tid men inte ovanliga. Framför allt de äldre gravvårdarna är intressanta då de avviker i hög grad från dagens gravvårdstyper. Ett exempel är gravvård 3-41b från 1898 utförd i sandsten med en hög fyrkantig bas med inskriftsplatta av marmor och medaljong av biskviporslin krönt av en åttakantig pelare med ett latinskt kors. Ytterligare ett par korsformade vårdar finns samt tre höga obelisker.

Bland titlarna är nära hälften lantbrukare och fem representerar olika hantverksyrken. Andra titlar som förekommer är major, prost, häradsskrivaren, skepparen, folkskoläraren och fröken. På 23 av gravvårdarna saknas titlar.

Nya kyrkogården

På nya kyrkogården är 18 gravstenar återlämnade. Gravstenarna är från 1920-talet och framåt. Den yngsta är från 1968. Gravvårdarna är övervägande av den horisontella varianten, breda och låga med ett par högre, vårdar av lodrät typ. Röd granit har blivit ett vanligt material även om diabas fortfarande dominerar. Några gravstenar är utförda i en tung klassicerande stil eller med drag av jugendstil i ljus granit vanlig under mellankrigstiden 1920-1930-tal. Lantbrukare är ännu den vanligaste titeln följt av handlande. Därtill märks maskinisten såsom exempel på den nya maskinåldern.

Kulturhistorisk värdering

De enskilda gravplatserna och gravvårdarna utgör en viktig del av kyrkogårdsmiljön och har betydelsefulla miljöskapande värden. Tillsammans med kyrkogårdens strukturskapande delar såsom häckar, murar och gångar ger de kyrkogården dess specifika karaktär. Egentligen är alla gravvårdar och gravplatser kulturhistoriskt värdefulla då de utgör en del av helheten men eftersom inte alla delar av kyrkogården kan bevaras eller frysas i det skick de är idag måste ett urval ske för att kyrkogårdens karaktär i viss mån ska kunna bevaras. Presentation av de enskilda gravvårdarna finns upptaget i bilagorna *Gravplatsdokumentation*. De gravplatser som gravvårdarna står på ska även bevaras vad gäller växtlighet, marktäckning och omgärdning liksom samtliga gravvårdar inom gravplatsen. Där gravvårdar tas bort för att återanvända gravplatsen bör kanthäckar eller kantstenar bevaras. Karaktärsskapande växtlighet bör i den mån det är möjligt bevaras eller ersättas med samma växter.

Värdebeskrivning av gravplatser/gravvårdar

För värdebeskrivningen har Riksantikvarieämbetes modell kulturhistorisk värdering använts. Denna har utarbetats av Axel Unnerbäck och finns presenterad i *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse från 2002*. Grundtanken med modellen är att de kulturhistoriska motiven ska definieras tydligt för att det ska vara möjligt att bevara och vårda begravningsplatsen på ett ändamålsenligt sätt. Modellen går ut på att definiera och beskriva de olika bevarandemotiven och göra en sammanvägd bedömning av kriterierna. Utifrån värderingen kan man välja ambitionsnivå på bevarandet och föreslå åtgärder som förstärker de kulturhistoriska värdena.

De viktigaste värdena är sorterade i två grupper. Dokumentvärdena eller de historiska egenskaperna, baseras på historisk kunskap och är därför objektiva men förändras beroende på bedömarens kunskap och i takt med att kunskapsunderlaget ändras. Upplevelsevärdena eller de estetiska, upplevelsemässiga och socialt engagerade egenskaperna innefattar en bedömning av de historiska kunskaperna men är mer subjektiva. Exempel på dokumentvärden kan vara trädgårdshistoriska, teknikhistoriska, stilhistoriska, samhällshistoriska, socialhistoriska och personhistoriska värden. Upplevelsevärden kan vara av arkitektonisk, konstnärlig, symbolisk, miljöskapande, identitets- eller traditionskapande art. En viktig aspekt i bedömning av gravvårdarna och de enskilda gravplatserna är också representativitet, sällsynthet och autenticitet (äkthet) samt möjlighet att förmedla och berätta (dess pedagogiska värde).

Kriterier för bedömning av gravplatser/gravvårdar

I gravvårdsdokumentationen ges en separat värdebedömning för varje gravvård enligt olika kriterier. En gravvård eller gravplats kan vara kulturhistoriskt värdefull enligt flera kriterier. De olika kriterierna anges enligt följande numrering:

- 1) Gravvårdar som uppvisar tidstypiska drag.
- 2) Gravvårdar som har lokal prägel.
- 3) Gravvårdar som är unika.
- 4) Gravvårdar över personer som haft speciell anknytning till socknen.
- 5) Gravvårdar över personer med ett yrke som är specifikt för bygden eller titlar som har ett kulturhistoriskt intresse.
- 6) Gravplatser med kulturhistoriskt värdefull vegetation eller omgärdning.

Gravstenarna på Bårslövs kyrkogård

Dokumentvärden

De återlämnade gravvårdarna på Bårslövs kyrkogård har stor variation och företräder en rad vanliga gravvårdstyper från det sena 1800-talet till 1900-talets andra hälft. Ett par gravvårdar från 1800-talets mitt finns också och dessa är ovanliga på grund av sin höga ålder. Bland titlar finns flera viktiga exempel ur samhällshistorisk aspekt såsom kvarnägare, banvakt och kofferdikapten. Lantbrukare dominerar bland titlar vilket också bör återspeglas på de gravplatser som ska bevaras.

Upplevelsevärden

Bårslövs gamla kyrkogård har en fin rumslighet och småskalighet som är viktig att bevara där växtlighet och gravvårdar skapar ett unikt kulturlandskap. De höga gravvårdarna har stor miljöskapande betydelse tillsammans med gravplatsernas traditionella karaktär.

Gravstenarna på Fjärestads kyrkogård

Dokumentvärden

De återlämnade gravvårdarna på Fjärestads kyrkogård är få och något större helhetsperspektiv går inte att utläsa genom detta urval. Gravvårdarna är inte särskilt monumentala men har ett visst teknik- och stilhistoriskt värde. Bland titlarna är antalet lantbrukare representativt för bygden vilket i sig har ett samhälls- och socialhistoriskt värde.

Upplevelsevärden

De utvalda gravvårdarna på Fjärestads kyrkogård är inte särdeles unika eller ovanliga utan är snarare betydelsefulla som en del av en helhet. Kyrkogårdens

karaktär är sårbar för större förändring av denna helhet och därför bör man bevara ett representativt urval gravvårdar för framtiden.

Gravstenarna på Glumslövs kyrkogård

Dokumentvärden

De återlämnade gravvårdarna på Glumslövs kyrkogård representerar främst 1900-talets sista hälft och ett mindre antal från 1800-talets slut och 1900-talets början. Gravvårdarna är inte unika i sitt utförande utan kan sägas representera vanliga gravvårdstyper med vissa undantag för de mer arbetade stenarna. Några fina exempel på de enkla horisontella gravvårdarna från 1900-talets senare del finns. Gravvårdarnas värde som tidstypiska exempel förstärks framför allt av de gravlagdas titlar som gör dem intressanta ur socialt- och samhällshistoriskt perspektiv. Titlar som smed, tegelbrännaren, kvarnbyggaren och skeppare är viktiga representanter för bygdens historia. Gravvårdarna med titeln lantbrukare är i hög grad betecknande för bygden långt fram i 1900-talet och än idag även om det inte är lika vanligt längre att man anger titlar.

Upplevelsevärden

Många av de äldre gravvårdarna har höga estetiska värden i sin dekor och höga smäckra former. Utöver de återlämnade gravvårdarna finns många ytterligare vårdar av monumental karaktär såsom obelisker och höga kors. De höga gravvårdarna är betydelsefulla för miljön i den meningen att de är mer synliga i kyrkogårdslandskapet än de senare låga gravvårdarna. Många av gravvårdarna är exempel på fina hantverk som inte produceras idag. Många av de lägre gravvårdarna är istället bevaransvärda för sina enkla stilrena former med dekor av tidstypisk karaktär. Andra låga gravstenar är monumentala trots sin låga höjd på grund av sina kraftiga former, effektfull reliefverkan eller råa ytbehandling.

Gravstenarna på Kvistofta Begravningsplats

Dokumentvärden

Kvistofta har många äldre gravvårdar med höga kulturhistoriska värden. Gravvårdarna företräder framför allt 1800-talets slut och 1900-talets början med stora förändringar i samhället vilket också avspeglas i gravvårdarnas utseende. Från 1800-talets mitt sker en snabb utveckling från relativt låga gravvårdar med klassicerande detaljer och välarbetad dekor till allt större gravvårdar kring sekelskiftet vilket representerar inte bara den individualism som rådde utan även ett nytt ekonomiskt välstånd. Så småningom minskar gravvårdarna igen och riktlinjer för gravvårdarnas storlekar gör att de blir allt lägre. De gravvårdstyperna är viktiga exempel på stenhuggarteknik och dess utveckling under loppet av 100

år. De handhuggna stenarna är unika då de inte tillverkas längre och endast förekommer under knappt 100 år från det att gravvårdar av sten blir vanligt förekommande på kyrkogårdarna. Skillnaden mellan gravvårdarna på gamla respektive nya kyrkogården representerar också genom sin ålder kyrkogårdshistoriska värden då de berättar om kyrkogårdens olika utvecklingsfaser.

Gravvårdarnas titlar är viktiga för förståelse av samhällets utveckling och bygdens näringar. Kvistofta är en lantbruksbygd men viss industri fanns tidigt i området. Exempelvis är en gravvård med titel Skepparen finns vilken är viktig att bevara med tanke på sjöfartens betydelse för området.

Upplevelsevärden

De återlämnade gravvårdarna har stor betydelse för upplevelsen av kyrkogården och dess allmänna karaktär. Framför allt de stora monumentala gravvårdarna som är synliga över planteringar och på långt håll är betydelsefulla då denna gravvårdstyp inte längre produceras. Den gamla kyrkogården söder om kyrkan är ovanligt stor och öppen där de höga gravvårdarna får en viktig monumental och verkan utmed mittgången fram till kyrkan. Flera gravvårdar har höga estetiska kvaliteter. Gravvårdarna från 1800-talets mitt har fina proportioner och mycket välarbetade detaljer. Vid 1800-talets slut är det den slipade och polerade dekoren på svart diabas som är stenarnas främsta uttryck. Även enkla gravvårdar kan ha höga värden på grund av stenens höga kvalitet och det hantverk som är förenat med dem. Från 1920-talet och framåt är det få av de återlämnade stenarna som utmärker sig på grund av sina estetiska och miljöskapande värden.

Riktlinjer för skötsel och underhåll

Återbruk av gravstenar

Äldre gravstenar tillkomna före 1930 är tillverkade enligt hantverksliknande traditioner och har oftast en hög kvalitet. Många äldre gravstenar är mycket stora och tillhör en gravvårdstyp som inte tillverkas idag eller skulle vara kostsamma att nytillverka. Dessa har också en mycket stor betydelse för kyrkogårdens allmänna karaktär och upplevelsevärden vilket gör det angeläget att återanvända äldre gravstenar. Därtill innebär återanvändning av gravstenar en stor miljövinst då de flesta nytillverkade gravstenarna importeras från Kina eller Indien idag. Att fina, gamla stenar går till stenkross är ett resursslöseri som stämmer dåligt överens med dagens krav på energibesparing och vår syn på kretsloppet. Av denna anledning bör man fundera på

För att en sten ska kunna återanvändas krävs att gravrätten gått ut och att innehavaren inte vill förnya den. Gravrättsinnehavaren måste också gå med på att stenen får återanvändas. Därefter måste stenen förvaras i ett år innan den kan återanvändas. I första hand bör stenen återanvändas på befintlig gravplats. Innan stenen slipas om bör stenen fotograferas av och den gamla inskriften dokumenteras i framtida forskningssyfte. För att det inte ska bli för krångligt är det bra om församlingen har tydliga och väl inarbetade rutiner för hur man ska gå till väga vid återanvändning av gravstenar. En möjlighet är att informera redan på begravningsbyrån om att möjligheten finns och vad det kostar.

Att stenen åter tas i bruk med ny inskrift och eventuellt ny placering kan innebära en risk för att de kulturhistoriska värdena urholkas. Faran är att det blir svårt att avgöra vad som är en autentisk, tidstypisk sten och vad som är gammalt och vad som är nytt. Ett sätt att undvika detta är att märka de stenar som återanvänds med en kretsloppssymbol. För att kyrkogårdens karaktär ska bevaras är det också viktigt att gravstenar återanvänds inom dess ursprungliga karaktärsområde. En gammal gravsten bör inte placeras inom ett sentida gravkvarter där gravstenarna har en helt annan karaktär.

Referenser:

Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar.
CGK- Centrala gravvårdskommittén, 2007

Lagning och ytbearbetning av gravvårdar och omgärdningar av sten

De flesta gravvårdar blir med tidens gång en växtplats för alger, lavar och mossor. Deras sporer sprids med vind och vatten och finns överallt. Alger och vissa arter av lavar och mossor trivs särskilt i fuktiga miljöer varför dessa påträffas på norr-

sidan av gravstenar och på gravvårdar där det är mycket skugga. Andra arter av lavar och mossor växer istället på gravvårdar, med sten uppbyggd av särskilda mineral, oavsett hur mycket skugga eller solljus platsen har. Stenar som är skrovliga har ofta mer påväxt av lavar och mossor eftersom de är lättare att få fäste på.

Generellt sett är inte påväxten någon fara för gravvårdar som är gjorda av silikatsten som gnejs och granit. Till viss del kan påväxt av lavar och alger på gravvårdar utgöra ett skydd mot luftföroreningar. Varken alger, lavar eller mossor har rötter som kan tränga in i sten för att söka efter näringsämnen. De tar upp vatten och näring från omgivningen direkt genom cellerna. Lavar och mossor har dock ett slags fästorgan, så kallade rhizoider, som fäster lättare på ojämna ytor och där stenen är skadad än på helt släta ytor. Påväxten kan binda fukt och om stenen har sprickor där vatten kan tränga in finns det risk för frostsprängning. Detta sker framförallt om stenen redan är skadad, lutar eller har fallit omkull. Risken för frostsador ökar om gravvården är av kalk- eller sandsten eftersom detta material kan suga åt sig fukt från mossan och därefter skadas vid frost. När det gäller gravvårdar eller andra stendetaljer i kalksten finns det lavar som skulle kunna göra skada på stenen. Men dessa arter är sällsynta och trivs inte i den miljö som en kyrkogård/begravningsplats kan erbjuda.

På många kyrkogårdar/begravningsplatser har man tvättat gravvårdar för att få bort lavar, alger och mossa. Beroende på underlag och hur rengöringen går till samt vilka preparat som används kan stenen ta skada av detta. Helst ska man därför undvika att tvätta gravvårdar helt och hållet. I förebyggande syfte kan man försöka ha gravvårdarna på skuggfria platser och hålla dem rena från jord, sav, nedfallna löv och annat skräp. Om rengöring ändå måste genomföras skall det endast göras där inskriptionen riskerar att bli oläsbar på grund av alger, lavar eller mosspåväxt. Rengöring ska utföras skonsamt med varmt vatten, mjuk borste och vanlig såpa eller möjligen någon procent ammoniak. Rengöring bör undvikas på vintern. Högtryckstvätt bör inte användas då målade inskriptioner och porös sten kan förstöras.

Andra skador som gravvårdar kan utsättas för är gipskrusta, stearin, sot, klotter samt missfärgningar av järn och koppar. Vid höga svavelhalter ombildas kalkhaltig sten till gips som enbart bör rengöras av konservator. Likaså bör konservatorer anlitas vid rengöring av rost- och kopparmissfärgningar. Genom att underhålla och rostskydda järndetaljer kan skador förebyggas. Stearin kan avlägsnas med läskpapper samt något av följande medel: mjukt verktyg av trä eller plast, kemiskt ren bensin, eller varmluftspistol. Sot tas bort med torr rengöringsmetod.

Syror, lut, ogräsmedel och rengöringsmedel skall aldrig användas på gravvårdar. Kommersiella rengöringsmedel innehåller kaliumhydroxid och är liksom lut starkt basiskt, frätande och dessutom saltbildande. Saltet som trängt in i stenen kristalliseras och sväller vid torkning varvid stenen sprängs sönder. Basiska

medel bidrar till upplösning av vissa mineral. Även metoden är viktig. Hårda borstar av stål eller dylikt bör undvikas och sköljning bör ske kontinuerligt under tvättningen så att eventuella gruskorn inte repar stenen.

Kalkhaltiga stenar som marmor, kalksten, skiffer och sandsten är mindre motståndskraftiga, såväl mot kemiska föroreningar som mekanisk åverkan, än hårdare stensorter som gnejs, granit och diabas. Skadorna uppkommer som sprickor, stenbortfall, avflagningar, bompartier, deformationer och pulverisering. Rostade dubbar och järnfästen bidrar till skador liksom ovarsam hantering och sättningar i marken.

Avslagna bitar bör tas till vara, och rostiga dubbar ersättas med rostfria. Enklare lagningar kan göras utan konservatorshjälp. Allvarligt skadade stenar som uppvisar sprickor, bompartier, pulverisering eller sandning bör däremot alltid lagas i samråd med en stenkonservator. Före omfattande lagningar av gravvårdar bör stenkonservator anlitas. Lagning med cement eller andra starka limningsmetoder skall absolut undvikas i dessa sammanhang.

Lagning och ytbehandling av gravvårdar och omgärdningar av järn

Vid alla lagningar gäller att man skall eftersträva att använda metall som är så lik ursprungsmaterialet som möjligt. Staket, kors och dekorationer av järn skall efter rengöring med borste som är mjukare än underlaget ytbehandlas med linoljebränning. Behandlingen skyddar järnet från rostangrepp. På järnet penslas omsorgsfullt, kokt linolja som kryper in och fyller alla porer, innan bränningen tar vid. Behandlingen bör upprepas ett par gånger innan fullgott resultat uppnås.

För rådgivning i dessa frågor vänder man sig lämpligen till Riksantikvarieämbetets konservatorsavdelning eller Regionmuseet Kristianstad/ Landantikvarien i Skåne.

Lund 120315

Kerstin Börjesson

A-25. Gravvård av granit efter Prosten N. P. Holmqvists (1845-1909). Värdekriterier: 1, 4.

A-105. Lantbrukaren Carl Christianssons familjegrav. Av diabas och nedtagen från sin sockel. Gravvården kan vara från omkring sekelskiftet 1900. Värdekriterier: 1, 5.

A-114. Gravvård av diabas på sockel av granit efter folkskolläraren och kamreren Hans Bengtsson (1821-1899) och hans maka Kersti Svendsdotter (1818-1901). Värdekriterier: 1

A-120. Gravvård av granit efter nämndeman Per Nilsson (1811-1888) och hustrun Anna (1813-1878). Värdekriterier: 1

A-131. Gravsten av diabas efter Lantbrukaren Nils Paulsson (1869-1931), Emma Paulsson (1871-1928), Betty Paulsson (1878-1958). Värdekriterier: 1

A-205. Gravplats omgiven av järnstaket samt gravvård av diabas. Lantbrukaren och Skolrådsledamoten Nils Johnsson (1841-1892) och hustrun Petronella Johnsson (1840-1921). Värdekriterier: 1, 5, 6

A-223. Gravvård av diabas på sockel av granit efter O. Ljungberg (1809-1868) och hustrun Anna Ljungberg 1808-1890 samt barnen Petronella, Maria, Johan, Nils, Bothilda. Värdekriterier: 1

A-242. Gravvård av diabas efter Anders Jönsson (1839-1919), hustrun Petronella Jönsson (1848-1936). Värdekriterier: 1

A-268a. Gravvård av marmor och en sandsten. Krönkorset är avbrutet. Värdekriterier: 1

A-268b. Gravsten av diabas eller granit efter lantbrukaren Sven Jönsson (1843-1910), bustrun Bothilda Jönsson (1846-1907). Värdekriterier: 1, 5

A-280. Gravvård av diabas efter rusthållaren Paul Lundgren (1798-1876) och bustrun Kjersti Hansson (1806-1864) samt dottern Petronella, sönerna Jöns och Magnus. Värdekriterier: 1

B-4. Gravsten av granit efter lantbrukaren J.P. Nilsson, Bårslöv (1869-1898). Värdekriterier: 1, 5

B-21. Lantbrukaren Nils Jönssons familjegrav. Gravvård i diabas från 1800-talets slut eller tidigt 1900-tal. Värdekriterier: 1, 5

B-32. Gravsten i diabas efter rustbällaren och kyrkovärden Job. Svensson å nr 4 i Bårslöf (1790-1850), hustrun Karna Åkesdotter (1792-1883), Pål Jonsson (1823-1900) hustrun Pernilla Nilsson (1825-1866) samt sönerna John, Nils och Olof. Värdekriterier: 1

B-94. Gravsten i granit med inskriftstavla i diabas. Rest över barnvaken Nils Larsson (1836-1915) samt hustrun Eva (1833-1916). Värdekriterier: 1, 5

B-89. Gravsten av diabas rest över lantbrukaren Nils Persson (1825-1903), hustrun Anna (1826-1891) och barnen Johan Petter, Elna, Gunilda, Märten Ludvig. Värdekriterier: 1, 5

C-33. Gravsten i diabas över kvarnägaren Magnus Bengtsson (1870-1946) samt bustrun Karolina Bengtsson (1872-1937). Värdekriterier: 1, 5

C-56. Gravsten i diabas (nedtagen från sockeln) över kvarnägaren J. S. Klang (1871-1943) samt bustrun Johanna Mathilda (1868-1944) och sonen Sture. Värdekriterier: 1, 5

C-115a. Gravsten i granit rest över Kofferdikaptenen Johan Fr. Hjort (1795-1849). Värdekriterier: 1, 3, 5

C-115b. Gravvård av sandsten efter bokhållaren Åke Olof B. Ohlsson (1840-1858). Värdekriterier: 1

A-101. Gravvård i diabas på sockel av granit över handlanden Anders Persson (1821-1894) och hustrun Persnilla Nilsson (1837-1903). Värdekrterier: 1

B-162, 163. Gravvård av övedskalksten som har tagits ned från sin gravplats. Gravvård efter trojänarinnorna Petronella Persson (1844-1931) och Sabina Persson (1858-1932). Värdekrterier: 1, 3

B-236, 237. Handlanden Hans Bengtssons familjegrav. Gravvård i diabas från omkring sekelskiftet 1900. En likadan sten finns på Bårslövs kyrkogård. Värdekrterier: 1

D-63, 64. Gravvård i diabas efter Ladyfogden Sven Andersson (1819-1902). Värdekrterier: 1

D-91, 92. Gravvård av diabas eller granit efter f.d. lantbrukaren Jöns Möllerström (1817-1908) samt hans bustru Olu Månsdotter (1814-1892). Värdekriterier: 1, 5

3-11. Gravvård t.h. i diabas rest över lantbrukaren Sven Persson (1832-1885) hans hustru Elna Persson (1832-1872) samt sonen Nils Petter. Gravvården t.v. är av granit och rest över lantbrukaren Per Svensson (1860-1895). Värdekriterier: 1, 5

3-19. Gravvård i diabas rest över skepparen Ola Hansson (1851-1929) och hustrun Christina (1863-1950). Värdekriterier: 1, 5

4-22. Gravvård i diabas (nedtagen) rest över tegelbrännaren Nils Olsson (1871-1943). Värdekriterier: 1, 5

Gravvård i diabas rest över lantbrukaren Anders Andersson (1825-1895) och hustrun Anna (1842-1917) samt dottern Persnilla. Värdekriterier: 1, 5

6-5. Gravvård över Axel Öberg (1886-1947) samt hustrun Elin Öberg (1896-1945). Värdekriterier: 1

6-4,5. Gravvård i granit rest över lantbrukaren Jöns Eriksson (1849-1924) samt hustrun Anna (1858-1891) och hustrun Johanna Eriksson (1866-1949). Värdekriterier: 1, 5

6-7. Gravvård i diabas rest över lantbrukaren Ola Andreasson (1814-1860) samt hustrun Anna Persson (1812-1906). Värdekriterier: 1, 5

8-10. Gravvård i diabas rest över lantbrukaren Per Persson (1826-1855) samt hustrun Ingar (1824-1895). Värdekriterier: 1, 5

8-7a. Gravvård i diabas rest över kvarnbyggaren Sven Wällstedt (1825-1858) samt hans hustru Engar (1829-1910). Värdekriterier: 1, 5

8-7b. Gravvård i diabas rest över f.d. kastroddaren Anders Jeppsson i Fortuna (1824-1900) samt hustrun Bengta (1822-1896). Värdekriterier: 1, 5

8-8a. Familjegrav för familjen J. O. Holmer med stående vård utförd i granit samt liggande gravsten över Estias Holmer (1892-1963). Värdekriterier: 1

10-16a. Gravvård i diabas rest över bruksägaren och lantbrukaren P. F. Carlström (1820-1890) samt bustrun Hanna Carlström (1827-1903). Värdekriterier: 1, 5

11-47. Gravvård av granit efter lantbrukaren Peter Månsson (1839-1926), bustrun Karna (1843-1921) och dottern Anna, samt Helga och Gerda. Värdekriterier: 1, 5

12-2. Gravvård i diabas rest över skepparen Jöns Svensson (1833-1903) samt bustrun Ingrid Svensson (1836-1912). Värdekriterier: 1, 5

1-7. Gravvård i diabas (nedlagd) rest över lantbrukaren Per Jönsson (1837- 1900) och hustrun Anna Cecilia (1837-1916). Värdekriterier: 1, 5

1-10. Gravvård i granit (nedlagd) rest över lantbrukaren Ola Jönsson (1843-1920) samt hustrun Signe Jönsson (1841-1900). Värdekriterier: 1, 5

1-14. Gravvård i diabas rest över fröken Maria Johansson (1870-1951). Värdekriterier: 1

2-8. Gravvård i diabas rest över lantbrukaren Nils Persson (1849-1932), hustrun Bengta (1849-1932) samt sonen Peter. Värdekriterier: 1, 5

2-17. Gravvård i diabas rest över lantbrukaren Sven Månsson (1843-1908) samt hustrun Johanna (1840-1925) samt lantbrukaren Peter Svensson (1876-1945). Värdekriterier: 1, 5

3-31. Gravvård av diabas rest över skomakaren Jöns Ekberg (1857-1922) samt hustrun Botilda (1857-1937). Värdekriterier: 1, 5

3-41a. Gravvård av granit och diabas rest över f.d. lantbrukaren Nils Paulsson (1828-1898) och hans hustru Johanna Paulsson (1832-1905) samt dottern Johanna Bothilda. Värdekriterier: 1, 5

3-41b. Gravvård i granit eller sandsten med inskriftstavla i marmor och biskvimedaljong rest över Paul Nilsson (18??-1873). Värdekriterier: 1, 3

3-42a. Gravvård i sandsten med inskriftsplatta och krönikors av marmor samt medaljong i biskoporslin. Värdekriterier: 1

3.42b. Gravvård i diabas rest över lantbrukaren Jöns Svensson (1819-1887) samt hustrun Nilla Jönsdotter (1820-1897). Värdekriterier: 1

4-55. Gravvård i diabas rest över lantbrukaren Gustaf Karlsson (1855-1920) samt Cecilia Karlsson (1853-1941) samt Emmy Karlsson (1882-1964). Värdekriterier: 1, 5

4.63 Gravvård i granit rest över lantbrukare Olof Nilsson (1868-1904?). Värdekriterier: 1, 5

4-17a. Gravvård i marmor rest över lantbrukaren Magnus Bengtsson (1846-1891?) och hustrun Maria Jönsson (1852?-1882). Värdekriterier: 1, 3, 5

4-17b. Gravvård i diabas rest över lantbrukaren Bengt Mårtensson (1807-1862) samt hustrun Elna Jönsdotter (1814-1897). Värdekriterier: 1, 5

4-17c. Gravvård i diabas efter Emma Bengtsson (1880-1906). Värdekriterier: 1

4-36. Gravvård i diabas över skröddarmästaren N. P. Tell (1852-1934) samt hustrun Kerstin (1851-1931). Värdekriterier: 1, 5

6-8. F.d. Lantbrukaren N. P. Andersson (1856-1934) samt Matilda Andersson (1874-1950). Gravstenen är utförd i diabas med gavelkrön och pelare i granit. Värdekriterier: 1, 5

6-13a. Gravvård i diabas (nedtagen) efter majoren Nils Peter Curtz (1854-1925) samt hustrun Matilda (1876-1967). Värdekriterier: Gravvården ska bevaras eftersom den ingår på samma gravplats som 6-13b.

6-13b. Gravvård av sandsten med krönkors i sandsten (nedtaget) och infälld marmorplatta samt biskvimedalj. Rest över hemmansägaren Lars Persson nr 14 Kvistofta (1792-1866) och hans maka Bengta(?) (1796-1839). Värdekriterier: 1

7-2. Gravvård av diabas över skepparen på Fortuna Sven P. Persson (1855-1935) samt hustrun Bengta (1851-1932). Värdekriterier: 1, 5

7-11. Gravsten i granit över Sadelmakaren Johannes Persson (1856-1918) och hans hustru Anna (1859-1935). Värdekriterier: 1, 5

7-13. Gravvård i granit över lantbrukaren Sven Larsson (1823-1880) samt hans maka Elna Nilsson (1830-1895). Värdekriterier: 1, 5

8-1a. Gravvård i sandsten med infälld textplatta i marmor och dekor i biskviporslin. Kränkorset är av marmor. Gravvården är rest över kaptenen Eberhard Thomas Munck af Rosenschöld (1818-1875). Värdekriterier: 1, 5

8.1b. Gravvård i diabas efter prosten och kyrkoherden i Kvistofta professorn D. Munck af Rosenschöld och hans maka Hedvig J. Bruzelius och 4 döttrar Jeanna, Hilda, Emma och Josefina. Värdekriterier: 1, 4

8-30. Gravvård i diabas efter trojännarinnan Anna Kornelia Nilsson (1892-1948). En infälld medalj har troligtvis suttit på gravvården. På gravplatsen finns också en gravsten efter Ingrid Sonesson (1866-1955). Värdekriterier: 1.

9-7. Gravvård i diabas efter toffelmakaren Rudolf Johansson (1887-1972) och hustrun Ester Johansson (1891-1981). Värdekriterier: 1, 5

Regionmuseets rapportserie 2012

Kulturmiljö

1. Ruveröds kvarn – restaurering av kvarnbostaden, Riseberga sn, AM, Helene Stalin Åkesson, 2011
2. Helsingborgs konserthus – fasadrenovering, byte av dörrar och fönster samt renovering av skärmtak, Helsingborgs stad, AM, Maria Sträng, 2011
3. Kulturhistorisk värdering, återlämnade gravvårdar i Kvistofta församling, dokumentation, Kerstin Börjesson 2012

Förkortningar:

AF-antikvarisk förundersökning
AM- antikvarisk medverkan
AU-arkeologisk utredning
DK- dokumentation, övrigt

FU- arkeologisk förundersökning
KA- kulturhistorisk analys
MD-murverksdokumentation
OU- osteologisk undersökning

PJ- projektrapport
UN- arkeologisk undersökning
BD- byggnadsdokumentation
BAD-byggn-ark-dokumentation

